

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1821 – 1936)

Α. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ (1821 – 1843)

1. Πελατειακά δίκτυα επί τουρκοκρατίας

§1. Κατά την προεπαναστατική περίοδο οι Έλληνες δεν είχαν τη δυνατότητα να συγκροτήσουν πολιτικά κόμματα. Είχαν όμως μια άλλη μορφή υποστήριξης των συμφερόντων τους, τα πελατειακά δίκτυα, στην οργάνωση των οποίων οδήγησαν οι εξής λόγοι:

- Ο ανταγωνισμός μεταξύ προσώπων για την κατάληψη θέσεων εξουσίας.
- Η ελλιπής παροχή προστασίας από μέρος της οθωμανικής διοίκησης προς τους υπηκόους της σε περιπτώσεις αυθαιρεσιών.
- Η απουσία συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, πράγμα που δημιουργούσε διαρκή αίσθηση αβεβαιότητας στους ανθρώπους.

§2. Οι παραπάνω λόγοι οδηγούσαν τους υπηκόους να καταφεύγουν σε μη κρατικούς φορείς, οι οποίοι θα τους παρείχαν τη στοιχειώδη ασφάλεια. Ο πρώτος φορέας ήταν η ευρύτερη οικογένεια. Κάθε οικογένεια συνδεόταν οριζόντια με άλλες οικογένειες και κάθετα με πάτρωνες-προστάτες και τις οικογένειές τους, που είχαν υψηλότερη κοινωνική θέση.

- Στην Πελοπόννησο, για παράδειγμα, κατά την περίοδο 1715 – 1821 αναπτύχθηκαν δύο μεγάλα δίκτυα πατρωνίας, στην κορυφή των οποίων βρίσκονταν οικογένειες προκρίτων. Ανάμεσα σ' αυτές επικρατούσε έντονος ανταγωνισμός για την άσκηση επιρροής σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής και για την κατάληψη των δημοσίων θέσεων.
- Στη Στερεά Ελλάδα φορείς της πατρωνίας ήταν μεγαλοαρχαγοί.
- Στα νησιά, εξάλλου, στην ηγεσία των δικτύων πατρωνίας βρίσκονταν οι οικογένειες των μεγάλων πλοιοκτητών.

§3. Τα κατοπινά κόμματα δεν αποτελούν απλή μετεξέλιξη των δικτύων πατρωνίας, διότι:

- Επί τουρκοκρατίας το πολιτικό πλαίσιο ήταν δεδομένο και αναμφισβήτητο: η οθωμανική κυριαρχία. Τα ζητήματα στα οποία μπορούσαν να εκφραστούν διαφωνίες και διαφορετικές απόψεις ήταν είτε η διεκδίκηση δημοσίων αξιωμάτων είτε η αντιμετώπιση μικροπροβλημάτων της καθημερινής ζωής, περισσότερο «τεχνικής» υφής, όπως π.χ. ζητήματα δημοσίων έργων.
- Οι φορείς της πατρωνίας δεν είχαν λόγο σε ζητήματα που άπτονταν της νομοθεσίας ή της εξωτερικής πολιτικής, και επομένως τα δίκτυα πατρωνίας δεν διαμόρφωναν διαφορετικές πολιτικές απόψεις.
- Γενικότερα, τα δίκτυα πατρωνίας δεν λειτουργούσαν κάτω από τους ίδιους όρους και δεν ανταποκρίνονταν στις ίδιες ανάγκες με τα κατοπινά κόμματα.

2. Η διαμόρφωση νέων δεδομένων κατά την Επανάσταση

§1. Όσο οι Έλληνες ήταν υπόδουλοι, σε γενικές γραμμές τηρούσαν κοινή στάση απέναντι στον κατακτητή. Όταν άρχισε η εκδίωξη των Τούρκων, άρχισαν οι συγκρούσεις μεταξύ των μέχρι τότε ομονοούντων. Αιτίες:

- Το βασικότερο ζήτημα αφορούσε το ποιος και πώς θα διαχειριζόταν την εξουσία. Μια σειρά γεγονότων, που σχετίζονται με τη διαμόρφωση διαφορετικών απόψεων για το ζήτημα αυτό, οδήγησαν σ' ένα προστάδιο διαμόρφωσης των πρώτων πολιτικών κομμάτων.

- Τα γεγονότα αυτά συνδέονται με την κάθοδο του Δημητρίου Υψηλάντη στην επαναστατημένη Πελοπόννησο, ως πληρεξουσίου του αδελφού του Αλεξάνδρου, Γενικού Επιτρόπου της Φιλικής Εταιρείας, με σκοπό την ανάληψη της ηγεσίας της Επανάστασης.
- Όταν ο Δημήτριος Υψηλάντης έφτασε στην Ύδρα, οι Πελοποννήσιοι είχαν ήδη ορίσει από μόνοι τους κυβερνητικά όργανα τοπικής εμβέλειας. Ο Υψηλάντης θέλησε να επιβάλει ένα δικό του «Γενικό Οργανισμό της Πελοποννήσου», που θα του επέτρεπε να συγκεντρώσει τη στρατιωτική και πολιτική εξουσία στα χέρια του.
- Οι πρόκριτοι δεν το αποδέχθηκαν και με δυσκολία αποσοβήθηκε η σύρραξη. Η αντίθεση μεταξύ των δύο πλευρών δεν είχε ως αντικείμενο μόνο το ποιος θα κατείχε πραγματικά την εξουσία, αλλά αφορούσε και τη δομή του υπό ίδρυση κρατικού οργανισμού.
- Ο Υψηλάντης πρότεινε τη δημιουργία συγκεντρωτικού συστήματος διακυβέρνησης, ώστε να εξασφαλιστούν οι οικονομικοί πόροι για τη συνέχιση του αγώνα και η πειθαρχία στο στράτευμα. Θεωρούσε ότι οι τοπικιστικές τάσεις αποτελούσαν εμπόδιο για την οργάνωση του Αγώνα.
- Οι πρόκριτοι, έχοντας διαφορετικές επιδιώξεις, ήθελαν να είναι όλοι υπεύθυνοι για όλα. Συγκροτήθηκαν λοιπόν οι πρώτες παρατάξεις.

§2. Το «Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου, το πρώτο σύνταγμα της Επανάστασης, ψηφισμένο από την Α' Εθνοσυνέλευση, έδωσε το 1822 λύση στο πρόβλημα της ηγεσίας του Αγώνα, με τον αντιπολυταρχικό χαρακτήρα του και τη θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος κατόρθωσε να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης, έχοντας εξασφαλίσει για τον κύκλο του και για τους προκρίτους την εξουσία, ενώ αγνοήθηκαν ο Κολοκοτρώνης και ο Υψηλάντης. Έτσι δημιουργήθηκε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών και προκρίτων.

§3. Στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους, το 1823, ο ανταγωνισμός για την εξουσία πήρε μεγάλες διαστάσεις και οδήγησε σε **εμφυλίους πολέμους**:

- Συγκροτήθηκαν δύο ισχυρά κόμματα, των προκρίτων και των κλεφτοκαπεταναίων. Οι τελευταίοι είχαν αποκτήσει μεγάλη δύναμη μετά τις πρώτες πολεμικές επιτυχίες.
- Τη δύναμή τους αυτή προσπάθησαν να εκμηδενίσουν οι πρόκριτοι, υποστηρίζοντας ότι η ηγεσία της επανάστασης ανήκει σε εκείνους που ξέρουν να κάνουν πολιτικούς χειρισμούς.
- Οι κλεφτοκαπεταναίοι αντέτειναν ότι η εξουσία ανήκει σ' εκείνους που διεξάγουν τον πόλεμο.
- Οι πρόκριτοι κατόρθωσαν να συγκεντρώσουν την εξουσία στα χέρια τους, καταλαμβάνοντας εκείνοι τις κυβερνητικές θέσεις.
- Ακολούθησε διχασμός, καθώς κυριάρχησαν οι προσωπικές φιλοδοξίες, το φατριαστικό και τοπικιστικό πνεύμα. Ο διχασμός εξελίχθηκε σε εμφύλιο πόλεμο κατά το πρώτο εξάμηνο του 1824. Μετά την επικράτηση των προκρίτων, η διαμάχη τελείωσε με αμνηστία.
- Το δεύτερο εξάμηνο του 1824 δημιουργήθηκαν νέα αντιμαχόμενα στρατόπεδα, τα οποία συγκροτήθηκαν με τοπικιστικά κριτήρια. Το ένα αποτελούσαν Πελοποννήσιοι πρόκριτοι και στρατιωτικοί, και το άλλο Υδραίοι και Σπετσιώτες, υποστηριζόμενοι από Ρουμελιώτες οπλαρχηγούς. Ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος, πρωτοφανής σε αγριότητα, τελείωσε με νίκη των νησιωτών.
- Κατά το 1825, στο στρατόπεδο των νικητών άρχισε να διαμορφώνεται το μελλοντικό **αγγλικό** (υπό τον Μαυροκορδάτο) και το **γαλλικό** (υπό τον Κωλέττη) κόμμα. Γύρω απ' αυτά τα κόμματα, καθώς και από ένα τρίτο, το **ρωσικό**, συσπειρώθηκαν οι πληρεξούσιοι στην Γ' Εθνοσυνέλευση.

§4. Η ύπαρξη των πρώτων κομμάτων ήταν πλέον δεδομένη. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από την κίνηση του Καποδίστρια να επανδρώσει ένα συμβουλευτικό όργανο, το

«Πανελλήνιον», με αντιπροσώπους και των τριών παρατάξεων, προκειμένου να εξασφαλιστεί εσωτερική ειρήνη.

§5. Τα πρώτα τρία ελληνικά κόμματα ονομάστηκαν το καθένα (από τους αντιπάλους του) με το όνομα μίας μεγάλης Δύναμης. Το όνομά τους υπονοούσε ότι επρόκειτο για κέντρα εξυπηρέτησης των συμφερόντων των Δυνάμεων αυτών στον ελληνικό χώρο.

- Έχει υποστηριχθεί ότι τον πυρήνα αυτών των κομμάτων αποτελούσαν εννοούμενοι των ξένων προξενείων στην Οθωμανική αυτοκρατορία, γύρω από τους οποίους συσπειρώθηκαν και άλλοι, οι οποίοι προσδοκούσαν να εξασφαλίσουν μετεπαναστατικά εύκολη προσωπική ανέλιξη και προστασία από τους αντιπάλους.
- Η άποψη όμως αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τα γεγονότα. Η στάση των κομμάτων δεν διαμορφωνόταν από τις επιλογές των Δυνάμεων αλλά από τις επιδιώξεις σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε το υπό δημιουργία κράτος, οι οποίες ήταν συχνά αντίθετες προς τις επιδιώξεις των Δυνάμεων.

3. Τα πρώτα ελληνικά κόμματα

α. Το αγγλικό κόμμα

§1. Η συγκρότηση και η βάση σπαδών του αγγλικού κόμματος:

- Με το αγγλικό κόμμα συμπαρατάχθηκαν πρόκριτοι, στρατιωτικοί, λόγιοι και έμποροι που είχαν σπουδάσει ή διαμείνει στη Δυτική Ευρώπη, με κύριο χαρακτηριστικό τους τις εθνικιστικές και δημοκρατικές ιδέες. Αισθάνονταν την ανάγκη ενός κράτους δικαίου, το οποίο θα τους εξασφάλιζε την περιουσία και τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες.

§2-3. Οι πολιτικές βλέψεις και οι βασικές αρχές του αγγλικού κόμματος:

- Οι ηγέτες και οι σπαδοί του αγγλικού κόμματος ξεκινούσαν από τη σκέψη που είχε ωριμάσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1820, ότι ένα ελληνικό κράτος θα μπορούσε να ιδρυθεί και να έχει ασφαλή σύνορα μόνο με την υποστήριξη της Αγγλίας.
- Όταν μάλιστα θα κατέρρεε η Οθωμανική αυτοκρατορία, θα μπορούσε να διευρύνει τα εδαφικά του όρια.
- Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ηγέτης του αγγλικού κόμματος, περίμενε την υποστήριξη της Βρετανίας στις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας, ενώ η Βρετανία έπαιρνε σαφή θέση υπέρ της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.
- Ο Έλληνας πολιτικός πίστευε ότι η προϊούσα διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας θα ανάγκαζε την Αγγλία να επιλέξει τη συμμαχία της Ελλάδας στην περιοχή, ως φραγμό στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας.
- Το αγγλικό κόμμα, λοιπόν, θεωρούσε ότι οι Έλληνες έπρεπε να συγκροτήσουν έναν ισχυρό κρατικό οργανισμό και να αναμένουν τις εξελίξεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία.
- Οι επιλογές του αγγλικού κόμματος επηρεάζονταν και από την αντίληψη ότι η Βρετανία αποτελούσε πρότυπο για την εξέλιξη της εσωτερικής κατάστασης της χώρας. Ως θεμελιώδεις αρχές του πολιτικού συστήματος, το αγγλικό κόμμα θεωρούσε το κοινοβουλευτικό αντιπροσωπευτικό σύστημα και τη διάκριση των εξουσιών, αρχές τις οποίες υποστήριξε σε όλη τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα.
- Ο Μαυροκορδάτος στην αρχή ήθελε να οριστεί η κρατική οργάνωση με γραπτό σύνταγμα, αργότερα όμως τροποποίησε τη θέση του και έβλεπε το σύνταγμα ως την τελική πράξη μιας σειράς εσωτερικών μεταρρυθμίσεων: εκλογή των κοινοτικών συμβουλίων, ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, ελευθερία του τύπου και συγκρότηση εθνικού στρατού.
- Επίσης επιζητούσε τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας, ατομικές ελευθερίες και αυτοκέφαλη ελληνική εκκλησία, χωρίς δεσμεύσεις από το Πατριαρχείο.

- Σ' ένα δεύτερο στάδιο επιζητούσε γραπτό σύνταγμα, κράτος δικαίου και κοινοβουλευτικό έλεγχο των πράξεων της κυβέρνησης.
- Γενικότερα, το αγγλικό κόμμα υποστήριζε την άσκηση μετριοπαθούς πολιτικής, τόσο ως προς τους στόχους όσο και ως προς τα μέσα.

β. Το γαλλικό κόμμα

§1-2. Η συγκρότηση και η βάση οπαδών του γαλλικού κόμματος:

- Ο *Ιωάννης Κωλέττης*, αρχηγός του γαλλικού κόμματος, προσεταιρίστηκε στην αρχή αρματολούς και κλέφτες της Στερεάς. Κοινά χαρακτηριστικά των στελεχών του κόμματος υπήρξαν η πολεμική διάθεση, η έλλειψη κατανόησης για τα διπλωματικά παιχνίδια και η υπερεκτίμηση των δικών τους δυνάμεων. Απαιτούσαν δικαιοσύνη για τους αγωνιστές της ελευθερίας, την οποία εννοούσαν ως την υλική αποκατάσταση τους μετά το πέρας του πολέμου.
- Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, το γαλλικό κόμμα κέρδισε οπαδούς στα νησιά και σχεδόν σε ολόκληρη την Πελοπόννησο.
- Τα μεσαία στελέχη ήταν συνταγματικοί οι οποίοι δεν υιοθετούσαν τις θέσεις του αγγλικού κόμματος σε θέματα εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής.
- Οι οπαδοί του κόμματος ήταν ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες γης και απλοί αγωνιστές.

§2-5. Οι πολιτικές βλέψεις και οι βασικές αρχές του γαλλικού κόμματος:

- Σε αντίθεση με το αγγλικό, στο γαλλικό κόμμα ήταν ευρέως διαδεδομένη η άποψη για απελευθέρωση του αλύτρωτου ελληνισμού με πολεμικές ενέργειες, το συντομότερο δυνατόν. Το 1844 ο Κωλέττης διατύπωσε με σαφήνεια στην Εθνοσυνέλευση τη «**Μεγάλη Ιδέα**»: το βασίλειο αποτελούσε μόνο ένα μικρό φτωχό μέρος της Ελλάδας. Το σημαντικότερο βρισκόταν υπό οθωμανική κατοχή και θα έπρεπε όλες οι δυνάμεις του έθνους να διατεθούν για την απελευθέρωση αυτού του τμήματος.
- Το πρόγραμμα του γαλλικού κόμματος, ως προς την εσωτερική πολιτική, ήταν ασαφές. Η ικανοποίηση των αιτημάτων των απομάχων του πολέμου ήταν η μόνη σαφής διεκδίκηση. Βασική πολιτική επιδίωξη του κόμματος ήταν η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του λαού απέναντι στη μοναρχική εξουσία, με την παραχώρηση συντάγματος, και η καθιέρωση μιας ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας. Κατά την περίοδο της βαυαροκρατίας το γαλλικό κόμμα αγωνίστηκε εναντίον της ξενοκρατίας στο στράτευμα και τη διοίκηση και απαιτούσε την επάνδρωσή τους με ελληνικά στελέχη.
- Το γαλλικό κόμμα υποστήριζε την πολιτική διεύρυνσης των εδαφικών ορίων του κράτους, εκφράζοντας κατά κύριο λόγο τα συμφέροντα των ατάκτων, οι οποίοι μπορούσαν να κερδίσουν τη ζωή τους μόνο από τον πόλεμο. Ασφαλώς, μέλημα των προσφύγων από αλύτρωτες περιοχές ήταν η απελευθέρωση της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Εξαιτίας αυτής της πολιτικής ονομάστηκε και «εθνικό κόμμα».
- Τα μέλη του έβλεπαν τη Γαλλία ως το φυσικό σύμμαχο, προπάντων επειδή πίστευαν ότι μόνο η Γαλλία, η οποία ήταν αναμειγμένη λιγότερο από όλες τις ξένες δυνάμεις στις υποθέσεις της ανατολικής Μεσογείου, θα βοηθούσε την Ελλάδα, χωρίς να θέλει να επηρεάζει τις επιλογές της. Πολλοί οπαδοί του κόμματος είχαν μια ιδεατή εικόνα για τη Γαλλία, την οποία θεωρούσαν ως πρότυπό τους.

γ. Το ρωσικό κόμμα

§1-2. Οι πολιτικές βλέψεις και οι βασικές αρχές του ρωσικού κόμματος:

- Σε αντίθεση με τις σχετικά ασαφείς θέσεις και τη συγκεχυμένη ιδεολογία του γαλλικού κόμματος, το ρωσικό χαρακτηριζόταν από σταθερές πολιτικές θέσεις. Η ομοιότητα με τα δύο άλλα κόμματα βρισκόταν στο γεγονός ότι στη *Μεγάλη Δύναμη*, στην οποία στήριζαν τις ελπίδες τους για την εξωτερική πολιτική, αναγνώριζαν και ένα πρότυπο για την εσωτερική οργάνωση της χώρας. Η Ρωσία μπορούσε να βρει αποδοχή από μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, επειδή ήταν η μοναδική Μεγάλη Δύναμη με ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα.

- Χαρακτηριστικό του ρωσικού κόμματος ήταν η *άκρως συντηρητική στάση* σε όλες τις επιλογές του. Το *θεμέλιο* της κοινωνικής τάξης ήταν γι' αυτό η *θρησκεία*. Σ' αυτήν βασιζόταν και η *νομιμότητα* της εξουσίας. Έβλεπε την *Εκκλησία* σε *διαρκή κίνδυνο* και καταπολεμούσε τον *κοσμοπολιτισμό* και την οποιαδήποτε *αποστασιοποίηση* από τις *παραδόσεις*. Η *ξеноφοβία*, όπως επίσης η *άρνηση του διαφωτισμού* και της *δυτικής παιδείας* αποτελούσαν κυρίαρχες αντιλήψεις των μελών του. Προκειμένου να προσεγγίσει ευρύτερα στρώματα, απευθυνόταν συχνά στο *θρησκευτικό συναίσθημα* των Ελλήνων.

§2-3. Η συγκρότηση και η βάση οπαδών του ρωσικού κόμματος:

- Με το κόμμα αυτό συμπαρατάχθηκαν, ιδίως κατά την εποχή της διακυβέρνησης της χώρας από τον Καποδίστρια, όσοι είχαν υποφέρει ιδιαίτερα κατά την εποχή της Επανάστασης και κατά τους εμφύλιους πολέμους: οι *ακτήμονες*, οι *μικροϊδιοκτήτες γης*, *αγωνιστές* και *χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί, μοναχοί, και δημόσιοι υπάλληλοι που διορίστηκαν από τον Καποδίστρια και μετά τη δολοφονία του απολύθηκαν*.
- Όλοι αυτοί απαιτούσαν την ίδρυση ενός ισχυρού κράτους, το οποίο, σε συνεργασία με τη *Ρωσία* και το *Οικουμενικό Πατριαρχείο*, θα φρόντιζε για την *καθαρότητα* της πίστης και θα αναγνώριζε στην Εκκλησία *κυρίαρχη θέση*.
- Πίστευαν ότι κάποιοι *ικανοί πολιτικοί* γνώριζαν τα προβλήματα του λαού καλύτερα από τον ίδιο, κι αυτοί θα έπρεπε να κυβερνήσουν.
- Ήταν κατά κύριο λόγο *αντισυνταγματικοί*, υπέρ ενός *συγκεντρωτικού συστήματος* διακυβέρνησης και *κατά της πολυφωνίας*, μολονότι σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται να συνεργάστηκαν στην ψήφιση συνταγμάτων.
- Το *ιδιαίτερο πρόβλημα* που έβλεπε το κόμμα των «ναπαίων» (όπως αλλιώς ονομαζόταν), στην περίοδο της *βαναροκρατίας*, δεν ήταν ο *αυταρχισμός* του καθεστώτος, αλλά οι *κίνδυνοι* που αντιμετώπιζαν η *πίστη* και η *Εκκλησία* από τα μέτρα που ψήφισε η *αντιβασιλεία*, π.χ. το *αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας*, η οποία έως τότε υπαγόταν στο *Οικουμενικό Πατριαρχείο*. Θεωρούσαν ότι η *υποταγή της Εκκλησίας της Ελλάδας στο Πατριαρχείο* επέτρεπε στη *Ρωσία* να *επεμβαίνει* για την *προστασία των ορθοδόξων*. Στην απόφαση για το *αυτοκέφαλο της Εκκλησίας* οι *ναπαίοι άσκησαν έντονη αντιπολίτευση*.

4. Τα κόμματα ως εκφραστές του πνεύματος της εποχής

§1. Οι *ιδέες του Διαφωτισμού* δεν είχαν *ιδιαίτερη διάδοση* στην *απελευθερωμένη Ελλάδα*. Αυτό επηρέασε και την *πολιτική σκέψη* της εποχής:

- Οι *άνθρωποι* δεν *μπορούσαν να κατανοήσουν τη διαμάχη συμφερόντων* και την *αναγκαιότητα ιδεολογικών συγκρούσεων*, οι οποίες *αξιολογούνταν αρνητικά*, ως συμπτώματα *ηθικής κατάπτωσης* και ως *δείγμα ασύστολης ιδιοτέλειας*.
- Μέσα σ' αυτό το γενικότερο ιδεολογικό-πολιτικό πλαίσιο δημιουργήθηκαν τα *τρία πολιτικά κόμματα*, το *Αγγλικό*, το *Γαλλικό* και το *Ρωσικό*. Πέρα από τις διαφορές τους, οι *απόψεις τους* σε *ορισμένα ζητήματα* δεν *είχαν σημαντικές αποκλίσεις*.

§2. Στην *οικονομική πολιτική* οι απόψεις των κομμάτων δεν *διέφεραν σχεδόν καθόλου*:

- Οι *υλικές καταστροφές* που προκάλεσε ο πόλεμος ήταν *τεράστιες* και *χρειαζόταν κρατική παρέμβαση* με έργα *υποδομής*.
- Όλα τα κόμματα *συμφωνούσαν να στηριχθεί η οικονομία της χώρας στην αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή*, στο *εμπόριο* και τη *ναυτιλία*.
- Αυτό που τα *απασχολούσε στον τομέα της οικονομικής πολιτικής* αφορούσε τη *νομοθεσία* που *σχετιζόταν με δασμούς και φόρους*, την *προώθηση του συγκοινωνιακού δικτύου*, την *προστασία του από ληστές και πειρατές* και την *υποστήριξη της Εθνικής Τράπεζας*, η οποία *ιδρύθηκε το 1841*.

§3. Μια *γενική αποτίμηση της λειτουργίας των ξενικών κομμάτων* στην Ελλάδα:

- Πάντως, τα κόμματα δεν είχαν ακόμη σαφή οργανωτική δομή και προγράμματα δράσης.
- Ούτως ή άλλως στην Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδο (έως την ψήφιση του συντάγματος του 1844) δεν υπήρχε σύνταγμα ούτε διαδικασίες συλλογικές, π.χ. εκλογές, οι οποίες προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων.
- Σε ακραίες περιπτώσεις τα κόμματα κατέφευγαν στη χρήση επαναστατικής βίας, για να καταστήσουν σαφή την αντίθεσή τους σε επιλογές της κυβέρνησης.

Β. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ (1844 – 1880)

1. Το σύνταγμα του 1844

§1. Οι συνέπειες της επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843:

- Οι πολιτικές και ιδεολογικές αντιλήψεις των κόμματος εκφράστηκαν με μεγαλύτερη σαφήνεια και τα κόμματα άρχισαν να παίζουν ενεργότερο ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας.
- Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για το σύνταγμα έγιναν σαφέστερες οι μεταξύ τους διαφορές. Πάντως και τα τρία κόμματα (τα λεγόμενα «ξενικά κόμματα»: αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό) τάχθηκαν υπέρ του συντάγματος.

§2. Οι βασικές συνταγματικές διατάξεις που αποφασίστηκαν κατά την Εθνοσυνέλευση του 1843 –1844:

- Οι κομματικές παρατάξεις συμφώνησαν στην ανάγκη να κατοχυρωθούν συνταγματικά ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα: α) η ισότητα απέναντι στο νόμο, β) η απαγόρευση της δουλείας, γ) το απαραβίαστο του οικογενειακού ασύλου, δ) η ελευθερία γνώμης και τύπου, ε) η προστασία της ιδιοκτησίας, στ) η δωρεάν εκπαίδευση.
- Όλοι οι αντιπρόσωποι συνειδητοποίησαν ότι υπάρχουν αξίες και δικαιώματα που έπρεπε να προστατευθούν από την αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας. Μια αδυναμία ήταν ότι δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, πράγμα που μπορούσε να φέρει εμπόδια στη συγκρότηση κομματικών μηχανισμών.

§3-4. Οι βασιλικές εξουσίες, όπως καθορίστηκαν από το σύνταγμα του 1844:

- Στο σύνταγμα καθορίστηκαν και οι βασιλικές εξουσίες. Μεταξύ των σπουδαιότερων ήταν: α) η συμμετοχή του βασιλιά στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας και β) η αρχηγία του κράτους και του στρατού. Όμως, γ) καμία πράξη του δεν είχε ισχύ χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου υπουργού.

Άλλες διατάξεις που περιλάμβανε το σύνταγμα του 1844:

- Κατοχύρωση, με ελάχιστους περιορισμούς, του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες, ρύθμιση που αποτελούσε παγκόσμια πρωτοπορία.
- Ορισμός εκλογικής διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία οι εκλογείς μπορούσαν να δώσουν θετική ψήφο σε όσους υποψηφίους ήθελαν, συμπληρώνοντας ψηφοδέλτια, ακόμη και διαφορετικών Συνδυασμών.
- Πρόβλεψη για την ύπαρξη Βουλής και Γερουσίας. Οι γερουσιαστές θα διορίζονταν από τον βασιλιά και θα διατηρούσαν το αξίωμα τους ισόβια.
- **Συνταγματική πρόβλεψη για τα κόμματα δεν υπήρξε.** Ο κανονισμός της Βουλής προέβλεπε ότι η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτροπών θα γινόταν με κλήρωση. Αυτό αναγκαστικά οδηγούσε τις παρατάξεις σε διαβουλεύσεις και, ορισμένες φορές, σε συναίνεση.

§5. Οι συνέπειες των διατάξεων του συντάγματος του 1844 στην πολιτική ζωή της χώρας:

- Το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας δημιούργησε νέους όρους για την πολιτική και κομματική δράση, καθώς ανοίχτηκε ευρύ πεδίο για τη συμμετοχή πολιτών και κομμάτων στο δημόσιο βίο και διευκολύνθηκε η διεκδίκηση συμφερόντων.
- Ίσως οι φιλελεύθερες διαδικασίες και η λειτουργία κομμάτων να ήταν προϊόν μιας μικρής πολιτικής ηγετικής ομάδας, να μην ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και να αναπτύχθηκαν κατά μίμηση δυτικών προτύπων.
- Όμως, ανεξάρτητα από τις επιδράσεις δυτικών προτύπων, ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα ρίζωσε και ακολούθησε τους δικούς του δρόμους, για να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες ανάγκες, τα προβλήματα και τα αιτήματα της ελληνικής κοινωνίας. Με

άλλα λόγια: τα κόμματα αποτελούσαν αναγκαιότητα της εποχής και ανταποκρίνονταν στις ανάγκες των ανθρώπων που τα συγκρότησαν.

- Πάντως, τα κόμματα αυτής της περιόδου δεν μπορούν να χαρακτηριστούν με σημερινούς όρους (αριστερά – δεξιά, προοδευτικά – συντηρητικά).

2. Η παρακμή των «ξενικών» κομμάτων κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας

§1 Τα λεγόμενα «ξενικά» κόμματα, ενώ θα μπορούσαν να αναπτυχθούν περαιτέρω, έδειξαν συμπτώματα στασιμότητας και τελικά οδηγήθηκαν σε παρακμή.

§2. Η πορεία του ρωσικού κόμματος κατά την περίοδο 1844 – 1864:

- Στην περίοδο μεταξύ των δύο συνταγμάτων (1844 – 1864) ουσιαστικά ικανοποιήθηκαν όλα τα αιτήματα του ρωσικού κόμματος, τα οποία είχαν σχέση με την ορθόδοξη Εκκλησία (οι ναπαίοι προέβαλλαν σε κάθε περίπτωση τον κίνδυνο για την Ορθοδοξία, καθώς όμως τα μεγάλα εκκλησιαστικά ζητήματα είχαν λυθεί και όλοι οι πολιτικοί πρέσβευαν το ορθόδοξο δόγμα, το ρωσικό κόμμα δεν είχε λόγο ύπαρξης).

§3. Οι πολιτικές ενέργειες και μεθοδεύσεις του **Ι. Κωλέττη**, του αρχηγού του γαλλικού κόμματος, κατά την περίοδο 1846 – 1847:

- Ο Κωλέττης, ως αρχηγός του γαλλικού κόμματος, επιδίωκε μια κυβερνητική πολιτική που θα ενίσχυε το ρόλο του βασιλιά υπονομεύοντας έτσι τον κοινοβουλευτισμό.
- Δεν δίσταζε να χρησιμοποιεί βία και νοθεία για να τρομοκρατήσει τους εκλογείς, ώστε να ψηφίζουν υπέρ του κόμματός του.
- Το 1846 – 1847 κατείχε πέντε από τα επτά υπουργεία της κυβέρνησής του, δεν παρουσιαζόταν όμως σχεδόν καθόλου στο κοινοβούλιο και καθιστούσε αδύνατο τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας. Επέβαλε έτσι ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας.
- Μετά το θάνατο του Κωλέττη, το 1847, το γαλλικό κόμμα πέρασε σε φάση παρακμής, καθώς επικράτησε διαμάχη για τη διαδοχή.

§4. Η τακτική του βασιλιά Όθωνα απέναντι στα κόμματα:

- Ενίσχυε τους κυβερνητικούς υποψηφίους στις εκλογές κι έτσι οδηγούσε τα κόμματα της αντιπολίτευσης σε διαρκή σύγκρουση με την αυλή.

§5. Τα «ξενικά» κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου:

- Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου (1853 – 1856), το αγγλικό και το γαλλικό κόμμα έχασαν την εμπιστοσύνη των οπαδών τους, μετά τη βίαιη συμπεριφορά της Αγγλίας και της Γαλλίας απέναντι στην Ελλάδα, με το ναυτικό αποκλεισμό της χώρας (είχε προηγηθεί και η υπόθεση Πατσίφικο).
- Το ρωσικό κόμμα είχε κάποια προσωρινά κέρδη από αυτό. Η ήττα όμως της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο συνέβαλε στην αποδυνάμωση του κόμματος, το οποίο σταδιακά εξαφανίστηκε από την πολιτική σκηνή.

3. Η «νέα γενιά»

§1. Οι παράγοντες που συνέβαλαν στην εμφάνιση μιας «νέας γενιάς» πολιτικών μετά την παρακμή των «ξενικών» κομμάτων:

- Η παρακμή των ξενικών κομμάτων συμπίπτει με την ανάδειξη μιας νέας γενιάς ανθρώπων με εντελώς διαφορετική νοοτροπία και καταβολές. Η γενιά αυτή βίωσε ραγδαίες αλλαγές λόγω των συχνών πολιτικών μεταβολών και της οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης που ακολουθούσαν πρωτόγνωρους ρυθμούς. Η οικονομική και κοινωνική μεταβολή είχαν ως συνέπεια την εκ θεμελίων μεταβολή της αντίληψης για τη ζωή:

α) Οι άνθρωποι σταμάτησαν να ζουν όπως οι πρόγονοί τους.

β) Αυξήθηκε ο αστικός πληθυσμός, ο οποίος βρισκόταν πιο κοντά στα κέντρα λήψης αποφάσεων και είχε μεγαλύτερη δυνατότητα ενημέρωσης για τις εξελίξεις.

γ) Εντυπωσιακή ήταν επίσης και η μείωση των αναλφάβητων στον ανδρικό πληθυσμό.

δ) Η σχετικά γρήγορη διάδοση της Παιδείας αύξησε τις κοινωνικές εντάσεις: ακόμα και οι ημιμαθείς άρχισαν να επικρίνουν τις δυσλειτουργίες του κράτους και την καθυστέρηση σε σχέση με τις χώρες της Δύσης, ενώ εντάθηκε η επιθυμία για συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα.

ε) Η νέα γενιά δεν είχε τις εμπειρίες της προηγούμενης (τουρκοκρατία, επανάσταση, αντιβασιλεία, βοήθεια των Δυνάμεων σε κρίσιμες στιγμές) και αποστασιοποιήθηκε από τις αντιπαραθέσεις που κυριαρχούσαν στην προηγούμενη γενιά και από τα κόμματα που τις εξέφραζαν.

§2. Το πιεστικό αίτημα για αλλαγή του πολιτικού σκηνικού κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1850:

- Η νέα γενιά ασκούσε έντονη κριτική στους παλαιότερους και φρονούσε ότι το συνταγματικό πολίτευμα δεν μπορούσε να αναπτυχθεί, καθώς το εμπόδιζαν η Αυλή και ο ίδιος ο βασιλιάς, τον οποίο θεωρούσε πολιτικά ατάλαντο.
- Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850 έγινε φανερή μια συνολική δυσαρέσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού λόγω της οικονομικής δυσπραγίας και της δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος.
- Οι αντιπολιτευτικοί όμιλοι που συγκροτήθηκαν κατά την περίοδο αυτή είχαν εκσυγχρονιστικά κατά κύριο λόγο αιτήματα: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση με στόχο την ελάφρυνση των αγροτών, κρατικές επενδύσεις σε έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση. Τα αιτήματα αυτά εξέφρασε σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική του δράση ο **Αλέξανδρος Κουμουνδούρος**.

Το Φεβρουάριο του 1862 η δυσαρέσκεια κατάληξε σε επανάσταση, με αίτημα την **απομάκρυνση του βασιλιά**. Στην επανάσταση συμμετείχαν:

- Κατά κύριο λόγο αξιωματικοί και άνεργοι απόφοιτοι πανεπιστημίου που δεν ήθελαν να εργαστούν στους κλάδους της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής και αισθάνονταν κοινωνικά αδικημένοι.
- Πολλά άτομα ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, τα οποία απαιτούσαν ενεργότερη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα.
- Στις 12 Οκτωβρίου 1862 ο Όθωνας αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα.

4. Η Εθνοσυνέλευση του 1862 – 1864

§1. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν μετά τη φυγή του Όθωνα στις 12 Οκτωβρίου 1862:

- Οι επαναστάτες προκήρυξαν εκλογές αντιπροσώπων για Εθνοσυνέλευση, η οποία θα ψήφιζε νέο σύνταγμα. Οι εκλογές έγιναν το Νοέμβριο του 1862.
- Η πλειονότητα των αντιπροσώπων που εκλέχθηκαν προερχόταν από τοπικά ψηφοδέλτια, χωρίς κομματικές παρεμβάσεις. Αυτό είναι μια ακόμη απόδειξη ότι τα «ξενικά» κόμματα είχαν χρεοκοπήσει.
- Μέσα στην Εθνοσυνέλευση συγκροτήθηκαν οι πυρήνες των δύο μεγάλων παρατάξεων, των **πεδινών** και των **ορεινών**, όπως ονομάστηκαν.

§2-3. Οι παρατάξεις που συμμετείχαν στις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης του 1862 – 1864:

- Οι **πεδινόι** είχαν ως ηγέτη τον Δημήτριο Βούλγαρη, ο οποίος υπονόμεινε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Με παρεμβάσεις στο στρατό επιχείρησε τη δημιουργία σώματος «πραιτωριανών» για να εξασφαλίσει την παραμονή του στην εξουσία. Εμπόδιο στις επιδιώξεις του στάθηκαν πολιτικές ομάδες και θεσμοί. Ο Βούλγαρης έβρισκε οπαδούς ανάμεσα σ' εκείνους που είχαν διοριστεί στο στρατό ή στο δημόσιο παράνομα και φοβούνταν μη χάσουν τη θέση τους σε περίπτωση επικράτησης συνθηκών κοινοβουλευτικής νομιμότητας, σε άνεργους πτυχιούχους και στους μικροκαλλιεργητές.

- Οι **ορεινοί** απαρτίστηκαν από διάφορες ομάδες (υπό τον Δ. Γρίβα και τον Κ. Κανάρη) με κοινό στόχο την αντίσταση στην πολιτική των πεδινών. Βρήκαν υποστηρικτές μεταξύ των μικροκαλλιεργητών, των κτηνοτρόφων, των εμπόρων και των πλοιοκτητών.
- Το **Εθνικόν Κομιτάτον**, υπό τον Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, υποστήριξε την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, οικονομική ανάπτυξη και μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και στο στρατό, πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.
- Οι **Εκλεκτικοί**, ήταν μια ετερόκλητη παράταξη εξεχόντων πολιτικών, λογίων και αξιωματικών, με μετριοπαθείς θέσεις, η οποία προσπαθούσε να μεσολαβεί μεταξύ των άλλων παρατάξεων και να υποστηρίξει σταθερές κυβερνήσεις.

§4-5. Μέσα σε συνθήκες κυβερνητικής αστάθειας και εμφυλίου πολέμου, η Εθνοσυνέλευση χρειάστηκε δύο ολόκληρα χρόνια για να φτάσει στην ψήφιση **Συντάγματος**. Οι **βασικές διατάξεις του Συντάγματος του 1864:**

- Ως πολίτευμα ορίστηκε η βασιλευσμένη δημοκρατία αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας.
- Κατοχυρώθηκαν μεταξύ άλλων: **α)** η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, **β)** η άμεση, μυστική και καθολική (για τον ανδρικό πληθυσμό) ψήφος με σφαιρίδια, **γ)** η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και **δ)** η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (η οποία άνοιγε το δρόμο για την ελεύθερη συγκρότηση κομμάτων).
- Παρά την έντονη αντίδραση του βασιλιά Γεωργίου Α', η Εθνοσυνέλευση επέβαλε την αρχή να προέρχεται η κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Αυτό που δεν ορίστηκε με σαφήνεια, διότι θεωρήθηκε αυτονόητο, ήταν ότι ο βασιλιάς όφειλε να δώσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Ο Γεώργιος εκμεταλλεύτηκε αυτή την ασάφεια για να διορίζει κυβερνήσεις της αρεσκείας του, μέχρι την ψήφιση της «**αρχής της δεδηλωμένης**» το 1875.

Η «**αρχή της δεδηλωμένης**» και η πολιτική σημασία της:

- Η ιδέα ανήκε στον νέο τότε πολιτικό Χαρίλαο Τρικούπη, ο οποίος υποστήριξε δημόσια ότι η μόνη λύση στο πρόβλημα της πολιτικής αστάθειας ήταν η συγκρότηση δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας, σύμφωνα με το πρότυπο της Αγγλίας,
- Για να καταστεί αυτό δυνατό, έπρεπε ο βασιλιάς να αναθέτει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μόνο σε πολιτικό ο οποίος σαφώς είχε τη «**δεδηλωμένη**» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής.
- Αυτό θα στερούσε από τα κόμματα μειοψηφίας τη δυνατότητα να σχηματίζουν κυβέρνηση, θα τα ωθούσε σε συνένωση με τα μεγάλα και θα είχε ως αποτέλεσμα σταθερότερες κυβερνήσεις πλειοψηφίας.
- Ο βασιλιάς, υπό την πίεση της αντιπολίτευσης και του επαναστατικού αναβρασμού του λαού, υιοθέτησε τελικά την άποψη του Τρικούπη, η οποία αποτελεί τομή στην πολιτική ιστορία της χώρας, καθώς οδήγησε σε μεταβολή του πολιτικού τοπίου.

Γ. ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ (1880 – 1909)

1. Η εδραίωση του δικομματισμού

§1. Η εμφάνιση του δικομματισμού στην Ελλάδα:

- Το διάστημα μεταξύ του 1875 και του 1880 αποτελεί μεταβατική περίοδο. Λίγα χρόνια αργότερα, το **1884** τα δύο μεγάλα κόμματα, του **Τρικούπη** και του **Δηλιγιάννη**, έλεγχαν το 92,2% των εδρών στο Κοινοβούλιο. Το κοινοβουλευτικό σύστημα και ο δικομματισμός θεμελιώθηκαν.

§2-4. Το πρόγραμμα του τρικουπικού κόμματος για τον εκσυγχρονισμό της χώρας:

- Το τρικουπικό κόμμα ήδη από το 1875 παρουσίασε ένα συστηματικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας το οποίο προέβλεπε: **α)** συγκρότηση κράτους δικαίου, **β)** εξορθολογισμό της διοίκησης κυρίως με τον καθορισμό των προσόντων των δημόσιων υπαλλήλων, ώστε να περιοριστεί η ευνοιοκρατία, **γ)** ανάπτυξη της οικονομίας και κυρίως ενίσχυση της γεωργίας και **δ)** βελτίωση της άμυνας και της υποδομής, κατά κύριο λόγο του συγκοινωνιακού δικτύου της χώρας.
- Για την υλοποίηση αυτού του προγράμματος έγιναν οι εξής προσπάθειες: **α)** οργανωτικές μεταβολές και βελτίωση των οικονομικών του κράτους με την αύξηση των φόρων και τη σύναψη δανείων και **β)** παροχή κινήτρων στην ιδιωτική πρωτοβουλία για επενδύσεις.
- Οι τρικουπικοί ακολούθησαν με συνέπεια αυτό το πρόγραμμα, το οποίο όμως είχε ως αποτέλεσμα την εξάντληση των φορολογουμένων και την υπερβολική επιβάρυνση του προϋπολογισμού.
- Το 1893 το κράτος κήρυξε πτώχευση.

§5. Αιτήματα των οποίων υπήρξε φορέας ο Χ. Τρικούπης:

- Μέχρι τη δεκαετία του 1870 το κράτος αποτελούσε τον κύριο εργοδότη, που εξασφάλιζε θέσεις εργασίας στο δημόσιο και δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης. Με τις νέες συνθήκες που προέκυψαν από τον εκχρηματισμό της οικονομίας, δημιουργήθηκαν κοινωνικά στρώματα τα οποία δεν ζητούσαν διορισμό αλλά τη λήψη μέτρων που θα ευνοούσαν την προώθηση των συμφερόντων τους. Φορέας των αιτημάτων αυτών ήταν ο Χ. Τρικούπης.

§6. Διαφορές ανάμεσα στην πολιτική του Χ. Τρικούπη και του Θ. Δηλιγιάννη:

- Σε αντίθεση με τον Τρικούπη, ο Δηλιγιάννης δεν αποδεχόταν το χωρισμό των εξουσιών και στόχευε στη συγκέντρωση και τον έλεγχο τους από το κόμμα.
- Ο Τρικούπης θεωρούσε το κράτος ως μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης και επιδίωκε τον εκσυγχρονισμό με κάθε κόστος, ενώ ο Δηλιγιάννης προέβαλλε το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, με τη μείωση των φόρων και την παροχή ευκαιριών στους προστατευόμενους του για κατάληψη δημόσιων θέσεων.
- Στα εδάφη της Θεσσαλίας, στα οποία κυριαρχούσε η μεγάλη ιδιοκτησία, οι τρικουπικοί υποστήριζαν τους μεγαλοαγρότες, ενώ οι δηλιγιαννικοί προσπάθησαν, χωρίς τελικά να το κατορθώσουν, να χορηγήσουν γη στους αγρότες και έλαβαν κάποια μέτρα για τη βελτίωση της θέσης τους.
- Ο Δηλιγιάννης επέκρινε το κοινωνικό κόστος του εκσυγχρονισμού και υποστήριξε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης. Το κόμμα του απεχθανόταν το τυχοδιωκτικό χρηματιστικό κεφάλαιο και υποστήριζε μια αργή οικονομική ανάπτυξη που θα βασιζόταν σε παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες.

2. Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα

§1-3. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα:

- Στη δεκαετία του 1880 τα κόμματα ήταν αρκετά πιο συγκροτημένα απ' ό,τι στο παρελθόν. Στοιχεία που επέτρεπαν σε ένα κόμμα να επιβιώσει, ακόμη και μετά το

θάνατο του ηγέτη του, ήταν η θέση που είχε στην πολιτική ζωή της χώρας και η τακτική που ακολουθούσε.

- Η βάση των κομμάτων εξακολουθούσε να μην έχει τυπική οργάνωση. Σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των οπαδών των κομμάτων έπαιζαν οι οικογενειοκρατία, οι πελατειακές σχέσεις και η εξαγορά ψήφων. Παρ' όλα αυτά, όσον αφορά τουλάχιστον τα δύο μεγάλα κόμματα, η επιλογή των εκλογέων βασιζόταν κατά κύριο λόγο **α)** στην κρίση τους για την πολιτική των κομμάτων, **β)** στις επιδράσεις που αυτά ασκούσαν κατά περιοχές και **γ)** στα συμφέροντα κάθε κοινωνικής ομάδας.
- Για την επιλογή των υποψήφιων βουλευτών, δηλαδή για την τοποθέτηση συγκεκριμένων υποψηφίων στο «ψηφοδέλτιο», έπαιζε ρόλο το αν είχαν δικό τους τοπικό κύκλο οπαδών, ο οποίος επηρεαζόταν βέβαια από πελατειακές σχέσεις και εξυπηρετήσεις.

§4. Το εκλογικό σύστημα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα:

- Το εκλογικό σύστημα δεν επέβαλλε να ψηφίζει κανείς ένα μόνο κόμμα, αλλά έδινε τη δυνατότητα να ψηφίζονται όλοι οι υποψήφιοι θετικά ή αρνητικά.
- Μολαταύτα, και ιδιαίτερα μετά το 1882, όλο και συχνότερα παρουσιάζεται το φαινόμενο, οι εκλογείς να ψηφίζουν με κομματικά κριτήρια και να περιορίζεται η συνήθεια να ψηφίζονται θετικά και πολιτικοί άλλων κομμάτων.
- Τη δεκαετία του 1890 οι εκλογείς συνήθιζαν να ψηφίζουν πολιτικούς με επιρροή, μόνο εφόσον είχαν δηλώσει με σαφήνεια την κομματική τους τοποθέτηση. Ακόμη και η εκλογή ανεξάρτητων τοπικών προσωπικοτήτων άρχισε να περιορίζεται. Έτσι, ο ρόλος των κομμάτων ενισχύθηκε, απέκτησαν κύρος στη δημόσια ζωή.

§5. Κοινωνικές τάξεις από τις οποίες προέρχονταν οι υποψήφιοι βουλευτές:

- Οι υποψήφιοι βουλευτές προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο (σε αντίθεση με τους υποψηφίους, τα κομματικά μέλη προέρχονταν από τα κατώτερα στρώματα).
- Πολλοί ήταν δικηγόροι και δημόσιοι υπάλληλοι.

§6-8. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα:

- Η οργάνωση των κομμάτων ήταν εμφανής μόνο στο επίπεδο της ηγεσίας. Τη σημαντικότερη θέση μετά τον αρχηγό την είχε η κοινοβουλευτική ομάδα.
- Οι βουλευτές είχαν σημαντική θέση, διότι λόγω της μεγάλης πλειοψηφίας που χρειαζόταν η βουλή για να έχει απαρτία και να παίρνει αποφάσεις, οι βουλευτές και μόνο με την απουσία τους (ή την απειλή της) μπορούσαν να ασκήσουν μεγάλη πίεση στην κομματική ηγεσία.
- Έτσι η κεντρική οργάνωση του κόμματος δεν είχε τη δυνατότητα να αρνηθεί στους βουλευτές την εκπλήρωση επιθυμιών, π.χ. διορισμών ή ευνοϊκών ρυθμίσεων υπέρ της εκλογικής τους περιφέρειας.
- Σε αντίθεση με την εποχή του Όθωνα και του Βούλγαρη, οι κυβερνήσεις δεν χρησιμοποιούσαν συστηματικά μεθόδους εξαναγκασμού για να πείσουν τους εκλογείς. Αυτόν τον κανόνα παραβίαζαν κάποιοι δημόσιοι υπάλληλοι ή φανατικοί οπαδοί στα χωριά.
- Σπάνια ακούγονταν κατηγορίες για εξαγορά ψήφων.
- Πάντως η πατρωνία, με τη μορφή διορισμών, μεταθέσεων, δανείων κ.λ.π. και η συστηματική διαφθορά, μέσω του διοικητικού μηχανισμού, αποτελούσαν συχνό φαινόμενο.
- Στην Ελλάδα δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα (οι κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις αμβλύνονταν μέσω των πελατειακών σχέσεων και με τη μεγάλη, συγκριτικά με άλλες χώρες, κοινωνική κινητικότητα).
- Τα δύο μεγάλα κόμματα δεν προσπάθησαν να δώσουν ένα τοπικό ή κοινωνικό – ταξικό στίγμα.

- Παρατηρείται επίσης *σχετική αυτονομία* της πολιτικής ελίτ από την κοινωνία.
- Όλα, όμως, τα κόμματα *απευθύνονταν ιδιαίτερα στους αγρότες*, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού.

3. Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893 – 1909)

§1-2. Τα **κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά αίτια** που οδήγησαν στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί:

- Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Χαρίλαο Τρικούπη, το *όραμα για ένα σύγχρονο κράτος δεν πραγματοποιήθηκε*. Παρά τη φορολογική επιβάρυνση των πολιτών, το κράτος οδηγήθηκε σε **πτώχευση**.
- *Αστοί και διανοούμενοι απογοητεύονταν* όλο και περισσότερο από τη γενικότερη κατάσταση και την *αναποτελεσματικότητα* του κράτους, το οποίο χαρακτηριζόταν από μια *βραδύτατη γραφειοκρατία*.
- *Ανάλογη δυσaréσκεια* επικρατούσε και σε μεγάλο μέρος των *μικροκαλλιεργητών*.
- Οι *αξιωματικοί του στρατού* ήταν επίσης *δυσανεστημένοι*, καθώς εκτιμούσαν ότι λόγω οικονομικής αδυναμίας ο *στρατός θα ήταν αναποτελεσματικός* σε περίπτωση πολέμου.
- Όλα αυτά οδήγησαν σε *κρίση της εμπιστοσύνης προς τα κόμματα* συλλήβδην.
- Στο διάστημα από την *πτώχευση του 1893* ως τον *ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897* τα δύο μεγάλα κόμματα προσπάθησαν να υλοποιήσουν το πολιτικό τους πρόγραμμα, *χωρίς όμως επιτυχία*, γεγονός που δημιούργησε την εντύπωση ενός *γενικού αδιεξόδου*. Ούτε το *δηλιγιαννικό κόμμα* μπόρεσε, *ελλείψει χρημάτων*, να τηρήσει την υπόσχεση του για λιγότερους φόρους ούτε το *τρικουπικό* να συνεχίσει το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα.

§3-4. Οι **πολιτικές εξελίξεις** από το **1897** ως το **1909** που οδήγησαν στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί:

- Ο *ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*, που τελείωσε με *ολοκληρωτική ήττα* της Ελλάδας, *επέτεινε το πολιτικό αδιέξοδο*.
- Η *δυσπιστία* προς τα κόμματα κορυφώθηκε και έδωσε στον *Γεώργιο* την ευκαιρία να επιβληθεί στο *Κοινοβούλιο* και να ασκεί *προσωπική πολιτική*.
- Όσες *μεταρρυθμίσεις* έγιναν μέχρι το 1909, κατά κύριο λόγο από κυβερνήσεις του *τρικουπικού κόμματος* υπό την ηγεσία του *Γεωργίου Θεοτόκη*, ήταν *διοικητικού χαρακτήρα* (π.χ. *αποκέντρωση*).
- Το *μοναδικό νέο πολιτικό στοιχείο* έως το 1909 ήταν η *κοινοβουλευτική ομάδα των Ιαπώνων*, πολιτικό μόρφωμα υπό τον *Δημήτριο Γούναρη*, το οποίο ιδρύθηκε το 1906. Επίκεντρο της *κριτικής* του ήταν η *αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις εξελίξεις της κοινωνίας*. Η ομάδα δεν μπόρεσε να επιβιώσει και *διαλύθηκε* το 1908.

§5 Το κίνημα στο Γουδί:

- Το **1909** συντελείται μια **τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας** γενικότερα, και των πολιτικών κομμάτων ειδικότερα: στις *15 Αυγούστου 1909* εκδηλώθηκε **κίνημα στο Γουδί**, το οποίο έγινε από τον **Στρατιωτικό Σύνδεσμο**, με αιτήματα που αφορούσαν *μεταρρυθμίσεις στο στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική*.
- Με *αφορμή* το κίνημα, έγινε στις *14 Σεπτεμβρίου* μεγάλη *διαδήλωση* των *επαγγελματικών σωματείων* της πρωτεύουσας. Οι *διαδηλωτές υποστήριξαν το διάβημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου* και *υπέβαλαν ψήφισμα στο παλάτι* με το οποίο *ζητούσαν την επίλυση σειράς οικονομικών αιτημάτων*.
- Το *Φεβρουάριο του 1910* η *Βουλή* αποφάσισε την *αναθεώρηση* ορισμένων άρθρων του συντάγματος. Έτσι *προκηρύχθηκαν εκλογές*, από τις οποίες προήλθε **αναθεωρητική βουλή**. Στις *15 Μαρτίου 1910* ο *Στρατιωτικός Σύνδεσμος* *διαλύθηκε* έχοντας επιτύχει τις *επιδιώξεις* του.

Δ. ΑΝΑΝΕΩΣΗ – ΔΙΧΑΣΜΟΣ (1909 – 1922)

1. Το κόμμα των Φιλελευθέρων

§1. Οι εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910 και το εκλογικό αποτέλεσμα:

- Στις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910 πήραν μέρος:
 - α) Φορείς των νέων ιδεών, που κατέβηκαν ως ανεξάρτητοι υποψήφιοι με το γενικό σύνθημα της «ανόρθωσης», με το οποίο εννοούσαν είτε την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών, όπως εκφράστηκαν στα συλλαλητήρια του 1909, είτε την επίλυση του αγροτικού ζητήματος με την παροχή γης στους ακτήμονες.
 - β) Σοσιαλιστές υποψήφιοι (σε κάποιες εκλογικές περιφέρειες), και για πρώτη φορά εμφανίστηκε η σοσιαλδημοκρατική Κοινωνιολογική Εταιρεία.
 - γ) Τα παλαιά κόμματα ως συνασπισμός.
- Τελικά κέρδισαν στις εκλογές τα παλαιά κόμματα. Συγκεκριμένα, εξασφάλισαν τις 211 από τις 362 έδρες, ενώ 29 έδρες κέρδισαν ανεξάρτητοι που ανήκαν στον πολιτικό χώρο των παλαιών κομμάτων και 112 ανεξάρτητοι εκσυγχρονιστές.

§2. Η πρώτη εμφάνιση του Ελευθέριου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας:

- Η πρώτη δημόσια εμφάνιση του Βενιζέλου (ως ελλαδίτη πολιτικού), που είχε εκλεγεί χωρίς να συμμετέχει στην προεκλογική αναμέτρηση, έγινε στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 με μια ομιλία στην πλατεία Συντάγματος, στην οποία έκανε προγραμματικές δηλώσεις, με τις οποίες υποστήριξε μετριοπαθείς μεταρρυθμίσεις:
 - α) Βασικές θέσεις του προγράμματος του ήταν η κοινωνική γαλήνη, η ελάφρυνση των κατωτέρων στρωμάτων, ο εκσυγχρονισμός του κρατικού μηχανισμού με σκοπό την αποτελεσματικότερη λειτουργία του και οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί για την πραγματοποίηση των εθνικών διεκδικήσεων.
 - β) Επίσης, παρά την πίεση των οπαδών του, υποστήριξε την αναθεώρηση του υπάρχοντος συντάγματος και όχι την ψήφιση νέου. Πολιτειακό ζήτημα δεν έθεσε.
 - γ) Προανήγγειλε την ίδρυση ενός κόμματος αρχών, το οποίο θα ήταν φορέας των μεταρρυθμίσεων. Το κόμμα ιδρύθηκε και τυπικά στις 22 Αυγούστου 1910 από μέλη της Εθνοσυνέλευσης.

§3-6. Οι πολιτικές εξελίξεις (1910 – 1912) με πρωταγωνιστή τον Ε. Βενιζέλο και η αναθεώρηση του Συντάγματος (1911):

- Ο Βενιζέλος πήρε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την παραίτηση της Κυβέρνησης Δραγούμη (6 Οκτωβρίου 1910). Επειδή, όμως, αντιμετώπιζε προβλήματα με την εξασφάλιση ψήφου εμπιστοσύνης, σε συνεννόηση με τον βασιλιά Γεώργιο Α' προχώρησε σε διάλυση της Βουλής και προκήρυξη νέων εκλογών.
- Αυτό το διάβημα αναστάτωσε τα παλαιά κόμματα, τα οποία θεωρώντας αντισυνταγματική την κίνηση του βασιλιά, αποφάσισαν να μη συμμετάσχουν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1910.
- Σ' αυτές οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν τη συντριπτική πλειονότητα των εδρών: 307 σε σύνολο 362. Ο Βενιζέλος ήταν πλέον ελεύθερος να προχωρήσει στο μεταρρυθμιστικό του έργο.
- Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ψηφίστηκαν από τη Βουλή 53 τροποποιήσεις μη θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος. Δεν έγιναν ριζικές αλλαγές, αλλά αντίθετα, ενισχύθηκε η θέση της μοναρχίας και επετράπη στο βασιλιά, παρά τη συνταγματική απαγόρευση, να συμμετάσχει στη διαδικασία της αναθεώρησης. Οι σπουδαιότερες τροποποιήσεις αφορούσαν: α) τη διασφάλιση της διάκρισης των εξουσιών, β) το ασυμβίβαστο μεταξύ στρατιωτικής και δημοσιούπαλληλικής ιδιότητας αφενός και βουλευτικού αξιώματος αφετέρου και γ) τη μονιμότητα των δικαστικών και των δημόσιων υπαλλήλων.
- Η κυβέρνηση Βενιζέλου ψήφισε επίσης 337 νέους νόμους, οι οποίοι εισήγαγαν μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν όλο το φάσμα του δημόσιου και ιδιωτικού βίου: α) διορισμός δημόσιων υπαλλήλων με δημόσιους διαγωνισμούς, β) καθιέρωση

κανονισμών εργασίας σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες, γ) διανομή γης στη Θεσσαλία, δ) αναδιοργάνωση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ε) βελτίωση της διαδικασίας απονομής της δικαιοσύνης, και στ) αναθεώρηση του κανονισμού της Βουλής, με σκοπό να διαθέτουν οι υπουργοί περισσότερο χρόνο για κοινοβουλευτικές συζητήσεις.

- Το ρεύμα που είχε το κόμμα του Βενιζέλου φάνηκε και στις εκλογές του Μαρτίου του 1912, στις οποίες πήραν μέρος όλες οι πολιτικές δυνάμεις. Ανέδειξε **145 βουλευτές**, ενώ τα άλλα κόμματα μόνο 36. Σ' αυτές τις εκλογές φάνηκε ότι η πλειοψηφία των ψηφοφόρων τάχθηκε υπέρ του κόμματος των φιλελευθέρων, επειδή οι καινοτομίες που είχαν εισηγηθεί γέννησαν την ελπίδα για την επίλυση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων.

§7. Η δομή του βενιζελικού κόμματος:

- Όσον αφορά τη δομή του βενιζελικού κόμματος, αυτό ήταν σε μεγάλο βαθμό **προσωποπαγές** και οι σύνδεσμοι Φιλελευθέρων που είχαν ιδρυθεί, δεν έπαιζαν κάποιον ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής του κόμματος.
- Το 1912 άρχισε να αναδιοργανώνεται το κόμμα, με την ίδρυση Λέσχης Φιλελευθέρων στην Αθήνα και σε ορισμένες άλλες εκλογικές περιφέρειες.
- Οι βενιζελικοί είχαν πλάσει στο νου τους ένα **ιδεατό κόμμα**, χωρίς τις μικρότητες και τις διχόνοιες της παλιάς πολιτικής ελίτ, όμως αυτό δεν είχε σχέση με την πραγματικότητα. Η ηγεσία έπρεπε αναγκαστικά να λαμβάνει υπόψη **κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα**, καθώς και **αντιπαλότητες** ανάμεσα σε στελέχη, όπως συνέβαινε και σε κάθε άλλο κόμμα.

2. Τα αντιβενιζελικά κόμματα

§1. Ο βασικός ιδεολογικός προσανατολισμός των αντιβενιζελικών κομμάτων:

- Ως αντιβενιζελικά θεωρούνταν τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Παρά τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσά τους, τα ένωσε ένας **συντηρητικός προσανατολισμός**. Πάντως, δεν ήθελαν να επιστρέψουν στην προ του 1909 εποχή. Σ' αυτό το σημείο δεν διέφεραν καταρχήν από τους Φιλελευθέρους. Διέφεραν όμως ως προς το εύρος των μεταρρυθμίσεων και τις μεθόδους άσκησης της πολιτικής.
- Απεχθάνονταν τη διαρκή επέμβαση του κράτους, επειδή, εκτός των άλλων, αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας.
- Δεν είχαν όμως **μακροπρόθεσμη πολιτική**, αντίθετα, επικέντρωναν την προσοχή τους στην **επίλυση επίκαιρων προβλημάτων**.
- Τα αντιβενιζελικά κόμματα **εξελίχθηκαν σε κόμματα υπεράσπισης των συμφερόντων που κινδύνευαν από την πολιτική των Φιλελευθέρων**. Η σύγκρουση με τους Φιλελευθέρους τα οδηγούσε σε διαρκώς **συντηρητικότερες θέσεις**.
- Από τα αντιβενιζελικά κόμματα **ξεχώριζαν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη**, που ήταν τα πιο αδιάλλακτα, και το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη, που ήταν πιο διαλλακτικό

§2-4. Τα αντιβενιζελικά κόμματα:

- Το **ραλλικό κόμμα** ήταν **αντίθετο προς τον εκσυγχρονισμό**. Ήταν κατά της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά τα τέλη του 19^{ου} αι. και όπως το απαιτούσε η μεταρρυθμιστική πολιτική των Φιλελευθέρων. Συγκεκριμένα: **α)** υποστήριζε ότι το κοινοβούλιο έπρεπε να έχει ισχυρή θέση στο πολιτικό σύστημα, **β)** στο πρόσωπο του βασιλιά, όμως, έβλεπε το σύμβολο της εθνικής ενότητας που ξεπερνούσε τα σύνορα της χώρας, και **γ)** ζητούσε ενίσχυση της παραγωγής και αύξηση των θέσεων εργασίας, ώστε με την οικονομική ανάπτυξη να εξευρεθούν χρήματα για εξοπλισμούς, να καταπολεμηθεί η διαφθορά και η πατρωνία των κομμάτων. Πάντως, το ραλλικό κόμμα δεν είχε κάποιο συγκεκριμένο αναπτυξιακό πρόγραμμα για την οικονομία.
- Το **Εθνικό Κόμμα του Κ. Μαυρομιχάλη** δεν διέφερε από το ραλλικό. Οι εκπρόσωποί του προσπαθούσαν να **εκμεταλλευτούν τη συμμετοχή του αρχηγού τους στα πολιτικά**

πράγματα μετά το κίνημα του 1909. Υποστήριζαν την «Ανόρθωση», που κατά την εκτίμησή τους δεν μπόρεσαν να υλοποιήσουν οι Βενιζελικοί.

- Το **κόμμα του Γ. Θεοτόκη** ήταν πιο μετριοπαθές από τα άλλα δύο και ζητούσε να διορθώσει αυτά που θεωρούσε λάθη των Φιλελευθέρων. Συμφωνούσε με την πάση θυσία αύξηση των εξοπλισμών και ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους μικροεισοδηματίες. Από το κίνημα στο Γουδί έως τη συνταγματική κρίση του 1915, μεταξύ των αντιβενιζελικών κομμάτων το θεοτοκικό κόμμα είχε τη μεγαλύτερη εκλογική βάση και έτσι αποτέλεσε τον πυρήνα των Αντιβενιζελικών.

3. Τα αριστερά κόμματα

§1. Η συγκρότηση των αριστερών κομμάτων:

- Τα αριστερά κόμματα ήταν αρχικά ομάδες με σοσιαλιστικές ιδέες, συνήθως ξένες προς την κοινωνική βάση στην οποία ήθελαν να απευθυνθούν, και αντιμετώπιζαν δυσκολίες συνεννόησης και κομματικής συσπείρωσης. Σοβαρότερη απ' όλες αυτές ήταν η **Κοινωνιολογική Εταιρεία**.

§2. Η Κοινωνιολογική Εταιρεία και οι βασικές πολιτικές απόψεις της:

- Η Κοινωνιολογική Εταιρεία ξεκίνησε από μερικούς διανοούμενους ως αριστερός μεταρρυθμιστικός σύνδεσμος, με στόχο να προπαγανδίζει πολιτικές θέσεις και στη συνέχεια να ιδρύσει κόμμα. Επιζητούσε: **α)** ισότητα ευκαιριών για όλα τα μέλη της κοινωνίας, **β)** κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και **γ)** διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός, πράγμα που θα μπορούσε να υλοποιηθεί με τη σταδιακή αναμόρφωση της οικονομίας και τη συνταγματική μεταβολή.
- Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, έπρεπε να οργανωθούν οι εργάτες σε επαγγελματικές ενώσεις και να ιδρύσουν κόμμα. Πράγματι, στα μέσα του 1910 οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το **Λαϊκό Κόμμα**, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου και με βασικές προγραμματικές δηλώσεις την αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος και την επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης.

4. Ο εθνικός διχασμός (1915 – 1922)

α. Από την παραίτηση του Βενιζέλου έως τη συνθήκη των Σεβρών

§1. Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα από το 1912 μέχρι το 1915:

- Ήδη από το 1912, μετά τη συντριπτική νίκη του στις εκλογές, ο Βενιζέλος ήταν κυρίαρχος του πολιτικού παιχνιδιού, χωρίς ουσιαστική κοινοβουλευτική αντιπολίτευση.
- Το 1913, τον βασιλιά Γεώργιο Α' διαδέχθηκε στο θρόνο ο Κωνσταντίνος, στον οποίο ο Βενιζέλος, το 1914 παραχώρησε το αξίωμα του αρχιστρατήγου.
- Μέχρι το 1915 οι δύο ισχυρές προσωπικότητες δεν ήλθαν σε σύγκρουση. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης όμως αναγνώριζαν στο βασιλιά το δικαίωμα να επιβάλλει τη δική του άποψη για την εξωτερική πολιτική, παραβλέποντας ότι κάτι τέτοιο ήταν αντισυνταγματικό. Αυτό ενίσχυσε τους εχθρούς της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, προ πάντων έναν κύκλο αντιδημοκρατικών αξιωματικών.

§2-5. Οι προστριβές Βενιζέλου – Κωνσταντίνου για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο:

- Με αφορμή τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις ως προς τη σκοπιμότητα ή μη της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο.
- Οι Φιλελεύθεροι **τάσσονταν υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ**, επειδή προσδοκούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα θα είχε εδαφικά οφέλη.
- Ο βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο είχαν διαφορετική εκτίμηση, θεωρούσαν ανεύθυνη τη θέση των Φιλελευθέρων, εκτιμώντας ότι η έκβαση του πολέμου ήταν αβέβαιη και θα μπορούσαν να νικήσουν οι Κεντρικές Δυνάμεις.

- Δεδομένης της κυριαρχίας της Αγγλίας στην ανατολική Μεσόγειο, και παρά τους δεσμούς του με τη Γερμανία, ο Κωνσταντίνος δεν μπορούσε να ζητήσει συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων. Γι' αυτό έλαβε θέση υπέρ της **ουδετερότητας** της Ελλάδας.
- Η **εμμονή** του Κωνσταντίνου στη θέση αυτή, τον οδήγησε να δράσει με τρόπο που υπέσκαπτε τα θεμέλια του πολιτικού συστήματος. Ο βασιλιάς ανέπτυξε μυστική διπλωματία εν αγνοία της κυβέρνησης, καταφεύγοντας ακόμη και σε παράνομα μέσα (π.χ. παράδοση απόρρητων διπλωματικών εγγράφων στους Γερμανούς). Το 1915 προκάλεσε **δυο φορές** την παραίτηση της κυβέρνησης.
- Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν μετά τη **δεύτερη παραίτηση του Βενιζέλου**, δεν συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι, καθώς θεωρούσαν την ενέργεια του βασιλιά ως **παραβίαση του Συντάγματος**.
- Εκδηλώσεις βίας και φανατισμού δημιούργησαν ένα χάσμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις και κυριάρχησε το μίσος. Όποιος ήταν κατά τον πόλεμο κινούσε αμέσως την υποψία στους Βενιζελικούς ότι ήταν κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, κατά των εθνικών συμφερόντων. Οι Αντιβενιζελικοί, απ' την άλλη πλευρά, έβλεπαν στο πρόσωπο των Βενιζελικών βίαιους πράκτορες της Αντάντ, που μάχονταν το βασιλιά, κατέστρεφαν την ενότητα του έθνους και έθεταν σε κίνδυνο το κράτος. Τα δύο κόμματα διέφεραν όλο και λιγότερο μεταξύ τους στην πολιτική πρακτική και την προπαγάνδα, παράλληλα όμως όλο και περισσότερο ενισχυόταν ο διπολισμός.
- Στα μέσα του 1916 το Κοινοβούλιο χάθηκε ουσιαστικά από το προσκήνιο. Το κλίμα της εποχής επέτρεψε να συμμετάσχουν στη διαμάχη και στρατιωτικοί, οι οποίοι δημιούργησαν δύο οργανώσεις αντίθετες μεταξύ τους, ανάλογα αν τα συμφέροντα κάθε ομάδας εξυπηρετούνταν από τον πόλεμο ή την ουδετερότητα.
- Στις 26 Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος συγκρότησε δική του **κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη**. Οι συγκρούσεις πήραν σταδιακά διαστάσεις εμφύλιου πολέμου. Οι Αντιβενιζελικοί άσκησαν τρομοκρατία στους αντιπάλους, ενώ ο Βενιζέλος κήρυξε έκπτωτο το βασιλιά, ο οποίος υπό την πίεση της Αντάντ εγκατέλειψε το θρόνο και τη χώρα.
- Οι Φιλελεύθεροι ανέλαβαν στην Αθήνα τη διακυβέρνηση και κήρυξαν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας. Ο **εθνικός διχασμός** εξαπλώθηκε στο στράτευμα, καθώς ευνοήθηκαν οι αξιωματικοί της οργάνωσης «Εθνική Αμυνα» σε βάρος των άλλων. Η κυβέρνηση παρέτεινε τη θητεία της Βουλής παρά την πίεση που ασκούσαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης.
- Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων οδήγησε την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, αποσκοπώντας στην ικανοποίηση εθνικών διεκδικήσεων.
- Οι Αντιβενιζελικοί διαφωνούσαν και παρακολουθούσαν με **δυσарέσκεια** τις εξελίξεις, καθώς ήταν υπέρ της διατήρησης των εκτός Ελλάδας ελληνικών πληθυσμών και της υπέρ ευκαιριακής προσάρτησης εδαφών χωρίς κίνδυνο.
- Ο **εθνικός διχασμός** έφτασε στο αποκορύφωμά του με την **απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου** και τη **δολοφονία του Ιωάννη Δραγούμη**, το 1920.

β. Από τη συνθήκη των Σεβρών έως την ήττα στη Μ. Ασία

§1. Η μεγαλύτερη ελληνική διπλωματική επιτυχία:

- Η μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας το 1920 ήταν η υπογραφή, στις 10 Αυγούστου, της **Συνθήκης των Σεβρών**, με την οποία η μικρή Ελλάδα των παραμονών των Βαλκανικών γίνεται «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Το όραμα της **Μεγάλης Ιδέας** φαίνεται να γίνεται απτή πραγματικότητα.

§2-3. Οι πολιτικές εξελίξεις μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών:

- Οι Φιλελεύθεροι προκήρυξαν εκλογές για **αναθεωρητική εθνοσυνέλευση**, με στόχο: **α)** να νομιμοποιήσουν τις μέχρι τότε ενέργειές τους και **β)** να περιορίσουν τις αρμοδιότητες του βασιλιά. Όμως η **συνασπισμένη αντιπολίτευση, απροσδόκητα, κέρδισε τις εκλογές** (εκλογές του Νοεμβρίου του 1920).

- Η νέα κυβέρνηση έκανε **δημοψήφισμα** για την επιστροφή του Κωνσταντίνου, στο οποίο η ετυμηγορία ήταν **υπέρ** του βασιλιά.
- Δίσταζε όμως **να αλλάξει την εξωτερική πολιτική και να επιδιώξει ειρηνική λύση στο μικρασιατικό μέτωπο.**
- Στις 25 Ιανουαρίου 1921 η *Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση*, που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου, ανακηρύχθηκε *Συντακτική*, καθώς θεωρήθηκε αναγκαίο να **αλλάξει εξ ολοκλήρου το σύνταγμα.**

5. Το Σοσιαλιστικό κόμμα

§1-2. Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.):

- Οι *υψηλοί δείκτες ανεργίας και οι άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατών* οδήγησαν σε έντονη *πολιτικοποίησή τους*, κατά τη *δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα*. Οι συνθήκες έδειχναν ότι οι πλούσιοι γινόταν πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι. Το 1918 ιδρύθηκε το **Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.)**
- **Βασικές θέσεις** του προγράμματος του *Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος* ήταν: **α)** δημοκρατία, **β)** παροχή εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες, **γ)** αναλογικό εκλογικό σύστημα, **δ)** εθνικοποίηση των μεγάλων πλουτοπαραγωγικών πηγών. Σχετικά με την *εξωτερική πολιτική*, ζητούσε *ειρήνη χωρίς προσάρτηση εδαφών*, βασισμένη στο *δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών*. Τα προβλήματα που αφορούσαν *διαμφισβητούμενα εδάφη*, θα λύνονταν με *δημοψηφίσματα*.
- Έως το 1919 ήταν *υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας*. Σταδιακά απομακρύνθηκε από αυτή, παίρνοντας *κομμουνιστική κατεύθυνση* και υιοθετώντας την *αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου*. Το 1924 μετονομάστηκε σε *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (Κ.Κ.Ε.)*.

Ε. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ (1923 – 1936)

1. Οι συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής

§1. Με τη Μικρασιατική καταστροφή (1922) χάθηκαν οι ανεπτυγμένες οικονομικά και πολιτιστικά περιοχές της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης:

- Αυτό αποτέλεσε και την τελευταία πράξη της Μεγάλης Ιδέας. Κανένα κόμμα δεν προέβαλλε πλέον την επιλογή της εδαφικής επέκτασης και του πολέμου.
- Αυτή η μεγάλη αλλαγή προκάλεσε κρίση ταυτότητας στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η Μεγάλη Ιδέα αποτέλεσε για έναν σχεδόν αιώνα το θεμέλιο, στο οποίο πολλοί άνθρωποι βάσιζαν το λόγο ύπαρξης του κράτους.
- Η πλειονότητα των προσφύγων τάχθηκε στο πλευρό των Φιλελευθέρων, πιστεύοντας ότι οι Αντιβενιζελικοί ήταν υπεύθυνοι για την καταστροφή.

§2. Η διαρκής υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου ευρέων τμημάτων του πληθυσμού επηρέασε την εξέλιξη των κομμάτων κατά την περίοδο αυτή:

- Όταν σταμάτησε να βρίσκεται η εξωτερική πολιτική στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, ήλθαν εντονότερα στο προσκήνιο οι συγκρούσεις συμφερόντων οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα.
- Σε πολλούς ανθρώπους (ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης) επήλθε κόπωση από τη μόνιμη πολιτική αστάθεια και από τη διαρκή όξυνση που καλλιεργούσαν τα κομματικά επιτελεία και τα πραξικοπήματα αξιωματικών.
- Σ' αυτήν προστέθηκε η δυσαρέσκεια για τις διαμάχες συμφερόντων πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής υφής, καθώς και για την πληθώρα των διαφορετικών πολιτικών ιδεολογιών. Έτσι, ο Μεταξάς δεν χρειάστηκε να ασκήσει βία για να επιβάλει, το 1936, τη δικτατορία του.

§3. Οι έκρυθμες καταστάσεις προκάλεσαν κρίση νομιμότητας του κοινοβουλευτικού συστήματος:

- Οι ρίζες της βρίσκονταν στο διχασμό της δεκαετίας 1910 – 1920, κορυφώθηκε όμως η κρίση αυτή την επόμενη περίοδο, οπότε υπονομεύθηκε η εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα του πολιτικού η οποία αποτελεί θεμέλιο της νομιμότητας στις σύγχρονες κοινωνίες.
- Δύο στοιχεία καθόρισαν τη φυσιογνωμία της πολιτικής ζωής αυτής της περιόδου: η διαρκής παρέμβαση των στρατιωτικών στην πολιτική και η χρήση βίας στην άσκηση πολιτικής.

§4-6. Οι αξιωματικοί διεκδικούσαν τον πρώτο λόγο σε θέματα εσωτερικής πολιτικής, καθώς θεωρούσαν το στρατό ως υπερκομματικό φορέα εξουσίας:

- Ένωθαν δυσαρέσκεια για τις διαφοροποιήσεις στο κοινωνικό επίπεδο, απεχθάνονταν τον πολιτικό τρόπο αντιμετώπισης και διευθέτησης των κοινωνικών συγκρούσεων, τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς, που θεωρούσαν συνώνυμα της διαφθοράς και της έλλειψης αρχών.
- Αμέσως μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία, επενέβησαν στην πολιτική ζωή αξιωματικοί που ηγούνταν στρατιωτικών σωμάτων τα οποία επέστρεφαν από το μέτωπο (Ν. Πλαστήρας, Στ. Γονατάς, κ.λπ.).
- Αυτό που όξυνε την πολιτική κατάσταση ήταν η δίκη και καταδίκη σε θάνατο πέντε κορυφαίων πολιτικών της αντιβενιζελικής παράταξης και του αρχηγού του στρατού της Μ. Ασίας, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η κατηγορία ήταν αβάσιμη, αλλά οι κατηγορούμενοι εκτελέστηκαν, προκειμένου να κατευναστούν οι πρόσφυγες και ο στρατός. Το τηλεγράφημα του Βενιζέλου, το οποίο έμμεσα συνιστούσε τη ματαίωση των εκτελέσεων, έφθασε πολύ αργά, αν και δεν είναι βέβαιο ότι μια έγκαιρη παρέμβαση του Βενιζέλου θα είχε αποτέλεσμα.

- Η **επιθυμία για επαγγελματική εξασφάλιση** βενιζελικών και αντιβενιζελικών αξιωματικών δημιούργησε μια **δυναμική διαρκούς παρέμβασης του στρατού στην πολιτική**.
- Παράλληλα προς τα κόμματα, συγκροτήθηκαν «ομάδες» απότακτων ή εν ενεργεία αξιωματικών, οι οποίοι όλο και περισσότερο προσπαθούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους το Κοινοβούλιο και τις κυβερνήσεις και εν τέλει να επιβάλουν αντικοινοβουλευτικά συστήματα διακυβέρνησης.
- Τα κόμματα με δυσκολία κατόρθωναν να ξεφύγουν από τον ασφυκτικό κλοιό και πολύ συχνά χρησιμοποιούσαν ομάδες αξιωματικών, για να επιτύχουν τα δικά τους βραχυπρόθεσμα σχέδια. Εξάλλου, τα κόμματα εννοούσαν τις εντάσεις, θεωρώντας ότι η πόλωση θα ενίσχυε την ενότητά τους. Όμως, υιοθετώντας αυτή τη στάση, περιόριζαν τις δυνατότητες ελιγμών, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να σχεδιάζουν νέες πολιτικές, για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων.
- Τα κόμματα είχαν τη δυνατότητα να ελέγξουν το πολιτικό παιχνίδι, διότι η κοινωνία και τα προβλήματά της είχαν γίνει τόσο σύνθετα, ώστε δεν μπορούσαν να τα διαχειριστούν στρατιωτικοί. Εκείνοι μπορούσαν εύκολα να κάνουν πραξικόπημα, αλλά δεν ήταν ικανοί να ασκήσουν την εξουσία.

§7. Οι ηγεσίες των κομμάτων παρουσίαζαν τώρα μεγάλη διάθεση για καταστρατήγηση του συντάγματος και ενίσχυση των μηχανισμών καταστολής, για τους εξής λόγους:

- Επιδίωκαν να εξουδετερώσουν τον πολιτικό αντίπαλο, με κάθε μέσο.
- Υποχρεώνονταν να έρθουν σε συνεννόηση με «ομάδες» αξιωματικών της επιλογής τους και να αποδεχτούν τα αιτήματά τους.
- Πίστευαν ότι τα σύνθετα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα θα τα έλυνε καλύτερα μία ισχυρή εκτελεστική εξουσία και
- Αναζητούσαν μεθόδους αστυνόμευσης για να αποσοβήσουν κοινωνικές συγκρούσεις.

§8. Οι συνέπειες εξαιτίας της παραπάνω τακτικής των κομμάτων:

- Οι κυβερνήσεις συνήθιζαν να κηρύσσουν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, προκειμένου να ελέγχουν την κατάσταση και να παραβιάζουν συνταγματικές διατάξεις.
- Επίσης, τα κυβερνητικά κόμματα είχαν την τάση να προσαρμόζουν τον εκλογικό νόμο στις ανάγκες τους, ώστε να βγαίνουν ενισχυμένα από τις εκλογές και να αποδυναμώνουν εκλογικά τους αντιπάλους (π.χ. άλλαζαν το μέγεθος εκλογικών περιφερειών και χρησιμοποιούσαν πλειοψηφικό ή αναλογικό εκλογικό σύστημα, κατά τις ανάγκες τους).

2. Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά

1η φάση: 1923 – 1928

§1. Και κατά την περίοδο αυτή, βασικός προγραμματικός στόχος των Φιλελευθέρων ήταν, όπως και κατά το παρελθόν, ο εκσυγχρονισμός της χώρας, σύμφωνα με ευρωπαϊκά πρότυπα. Στηρίγματα των Φιλελευθέρων ήταν οι αστοί επιχειρηματίες, (οι οποίοι αναζητούσαν συνθήκες σταθερότητας, σύγχρονους και αποτελεσματικούς θεσμούς), οι πρόσφυγες και οι αγρότες στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη.

§2. Στην πολιτική πρακτική οι Φιλελεύθεροι ήταν αντιμέτωποι με δύο χρόνια προβλήματα: τη σχέση της πολιτικής εξουσίας με τους αξιωματικούς, και το καθεστωτικό. Η διαρκής αντιπαράθεση στο εσωτερικό του κόμματος για τα ζητήματα αυτά προκάλεσε αντιφατικές επιλογές:

- Σχετικά με το καθεστωτικό, άλλοι οπαδοί ήταν υπέρ της αβασιλευτής και άλλοι υπέρ της βασιλευμένης δημοκρατίας.

- Όσον αφορά τη σχέση του κόμματος με τους αξιωματικούς, από τη μια μεριά γινόταν κατανοητό ότι η πολιτικοποίησή τους δημιουργούσε κινδύνους για το πολίτευμα, από την άλλη όμως το φαινόμενο είχε αποκτήσει τέτοια δυναμική, ώστε δεν μπορούσαν να το αρνηθούν, καθώς υπήρχε κίνδυνος προσεταιρισμού των αξιωματικών από την αντίπαλη παράταξη.

§3. Σημαντική πολιτική τομή της περιόδου είναι η ψήφιση νέου συντάγματος, διαδικασία που ξεκίνησε το 1924 και ολοκληρώθηκε μόλις το 1927, με το οποίο εγκαθιδρύθηκε το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Στη θέση του βασιλιά τοποθετήθηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας, που τον εξέλεγε η Βουλή και η Γερουσία, η οποία αποτελούσε νέο, δεύτερο νομοθετικό σώμα.

2η φάση: 1928 – 1933

§1. Στις εκλογές του 1928 οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν τις 178 από τις 250 έδρες. Με τη μεγάλη αυτή πλειοψηφία, οι Βενιζελικοί είχαν τη δυνατότητα να στερεώσουν την κοινοβουλευτική δημοκρατία και να γεφυρώσουν το χάσμα που υπήρχε μεταξύ των αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων:

- Στην αρχή, οι ηγεσίες και των δυο μεγάλων κομμάτων επέδειξαν καλή θέληση και προσπάθησαν να γεφυρώσουν το χάσμα.
- Οι Βενιζελικοί όμως δυσπιστούσαν για την καλή θέληση του κύριου αντιπάλου, του Λαϊκού κόμματος, και επιπλέον φοβούνταν ότι μόνο ο αρχηγός του Π. Τσαλδάρης ήταν διαλλακτικός, και ότι σε περίπτωση ανάδειξης αντιβενιζελικής κυβέρνησης θα κυριαρχούσαν τα ακραία στοιχεία.
- Επιπλέον, οι βενιζελικοί αξιωματικοί δεν ήθελαν το συμβιβασμό, επειδή φοβούνταν ότι μ' αυτόν τον τρόπο το Λαϊκό Κόμμα θα μπορούσε να αυξήσει την επιρροή του, να κερδίσει τις εκλογές και να επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία πολλούς αντιβενιζελικούς αξιωματικούς. Καθώς τα ακραία στοιχεία των δύο παρατάξεων αλληλοϋποβλέπονταν, οι δυνατότητες να γεφυρωθεί το χάσμα περιορίζονταν.

§2. Κατά την περίοδο 1928 – 1932 η Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα σε ό,τι αφορά την οικονομική ανόρθωση της χώρας, την παιδεία και την εξωτερική πολιτική. Στις εκλογές του 1932, όμως, οι Φιλελεύθεροι υπέστησαν μεγάλες απώλειες και έχασαν την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών της Βουλής. Σε νέες εκλογές το 1933 επικράτησε ο συνασπισμός του Λαϊκού Κόμματος.

3η φάση: 1933 – 1935

§1-2. Η εμπλοκή των στρατιωτικών ήταν ιδιαίτερα έντονη αυτή την περίοδο:

- Ο Πλαστήρας, με την ανοχή του Βενιζέλου, επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα, θέλοντας να εμποδίσει το Λαϊκό Κόμμα να σχηματίσει κυβέρνηση.
- Ο Πλαστήρας συμεριζόταν τις ανησυχίες των βενιζελικών αξιωματικών, οι οποίοι έβλεπαν να εκτίθεται σε κίνδυνο η επαγγελματική τους εξέλιξη, εάν σχημάτιζε κυβέρνηση το Λαϊκό Κόμμα.
- Το κίνημα κατεστάλη, όμως στην πολιτική ζωή έκανε ξανά έντονη την παρουσία της η τακτική της βίας. Εκτός από τους στρατιωτικούς άρχισαν και πολιτικοί να δικαιολογούν ξανά τη χρήση βίας.
- Η κυβέρνηση Τσαλδάρη, που προέκυψε από τις εκλογές του 1933, επιχείρησε να ακολουθήσει έναν ήπιο δρόμο και ανακοίνωσε ότι δεν θα υιοθετούσε την τακτική των αυθαίρετων διώξεων των αντιπάλων, αλλά θα στηριζόταν μόνο στην ανεξάρτητη δικαιοσύνη.
- Τρεις μήνες, όμως, μετά το κίνημα του Πλαστήρα, έγινε απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου. Το γεγονός αυτό όξυνε τα πνεύματα και ο φανατισμός και στα δύο στρατόπεδα έφτασε στο αποκορύφωμα με την αποστράτευση βενιζελικών αξιωματικών.

- Αυτό προκάλεσε *ανασφάλεια* στους βενιζελικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς. Οι *αντιβενιζελικοί αξιωματικοί*, όσο ενίσχυναν τις θέσεις τους, τόσο *ασκούσαν πίεση στον Τσαλδάρη να διακόψει τις συνεννοήσεις με τους Φιλελευθέρους*.
- Οι έντονες αντιθέσεις ανάμεσα στα δύο κόμματα οδήγησαν και τα δύο στο φόβο ότι το καθένα αποσκοπεί στην διάλυση του άλλου.
- Αυτήν την περίοδο *σχηματίστηκαν συνωμοτικοί κύκλοι αξιωματικών διαφόρων αποχρώσεων*, οι οποίοι λειτουργούσαν ως ομάδες πίεσης στα θεσμικά όργανα και περίμεναν να βρουν την ευκαιρία για επέμβαση.
- Ο Βενιζέλος προχώρησε τον Μάρτιο του 1935 σε *αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα*, αποσκοπώντας και πάλι στην *κάθαρση του στρατού και της αστυνομίας από τους βασιλικούς*.
- Ακριβώς αυτό το αποτυχημένο κίνημα έδωσε λαβή στην κυβέρνηση, υπό την πίεση αξιωματικών της άλλης πλευράς, να *σκληρύνει τη στάση της: διέλυσε το Κοινοβούλιο, παραβιάζοντας το σύνταγμα, και προκήρυξε εκλογές για Εθνοσυνέλευση*.
- Οι Φιλελεύθεροι *απείχαν από τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935*.
- Στις 10 Οκτωβρίου 1935 ο Κονδύλης *επιχείρησε στρατιωτικό κίνημα*, με στόχο την *παλινόρθωση της βασιλείας*.

4η φάση: 1935 – 1936

§1. Οι συνθήκες πολιτικής αστάθειας που οδήγησαν στη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936:

- Το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 έδωσε τέλος στην *αβασίλευτη δημοκρατία* με ποσοστό 97,6%, προϊόν πρωτόγνωρης νοθείας και τρομοκρατίας.
- Μετά την άφιξη του βασιλιά, το καθεστώς του Κονδύλη αποσύρθηκε από την εξουσία. Ο Γεώργιος Β΄, έχοντας την υποστήριξη των βασιλικών αξιωματικών, ακολούθησε *προσωπική πολιτική*.
- Διέλυσε την Εθνοσυνέλευση και προκήρυξε εκλογές για τις 26 Ιανουαρίου 1936. Στη νέα Βουλή, οι *Αντιβενιζελικοί είχαν μία έδρα περισσότερη από τους αντιπάλους τους* και κανείς δεν μπορούσε να σχηματίσει κυβέρνηση.
- Στις 27 Απριλίου, επειδή τα *μεγάλα κόμματα αδυνατούσαν να συνεννοηθούν για το σχηματισμό κυβέρνησης*, καθώς το Κομμουνιστικό Κόμμα δεν ήθελε να υποστηρίξει κυβέρνηση Φιλελευθέρων, έδωσαν ψήφο εμπιστοσύνης στον Ι. Μεταξά, ο οποίος είχε πάρει μόλις το 4% των ψήφων στις εκλογές.
- Ο δρόμος για την *υλοποίηση των δικτατορικών σχεδίων του Μεταξά ήταν πλέον ανοιχτός*. Έτσι, την 4η Αυγούστου 1936, με την προσυπογραφή των περισσότερων υπουργών και με την *πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου* λόγω επικείμενης 24ωρης πανελλαδικής απεργίας, ο Μεταξάς, με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά, *ανέστειλε την ισχύ βασικών άρθρων του συντάγματος και διέλυσε τη Βουλή*.
- Ο Μεταξάς ήταν σε όλη του τη σταδιοδρομία *εχθρός του κοινοβουλευτισμού και υποστηρικτής αυταρχικών μεθόδων στην πολιτική*. Όταν του δόθηκε η ευκαιρία, έκανε πράξη τις θεωρίες του. Η δικτατορία του Μεταξά έβαλε τέλος στη Δημοκρατία του Μεσοπολέμου και σε μία ολόκληρη εποχή της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας.